

ЮВІЛЯРУ

Знаний шукач і провідник правди історії (до 80-річчя доктора історичних наук, професора О. М. Бута)

Валентин Іваненко, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Well-known seeker and guide to the truth of history (to the 80th anniversary of Doctor of Historical Sciences, Professor O.M. But)

Valentyn Ivanenko, Oles Honchar Dnipro National University

Загальновідомо: історію творять і пишуть люди. Їй не тільки видатні, визнані на національному або планетарному рівні – державні та громадські діячі, політики, митці, науковці, бізнесмени, спортсмени... Саме вони найчастіше перебувають в епіцентрі суспільної уваги, осідають в історичній пам'яті, про них постійно згадують, говорять, пишуть, їх успіхи ставлять у приклад іншим. Проте, на жаль, так буває далеко не завжди і не всюди, оскільки в силу самої своєї природи людині властиво за повсякденною метушнею, буденними клопотами, гострими проблемами забувати про вагомий, подвизницький діяння багатьох непересічних особистостей минулого й сьогодення.

І тим приємніше, справедливіше, що така невітшна участь, на щастя, оминула українського патріота, нашого друга, колегу – доктора історичних наук, професора Олександра Микитовича Бута, котрий відзначає цього року своє 80-ліття, чиє життєве кредо можна, певно, сформулювати у двох ключових, фундаментальних словах – віра і вірність. Віра в Україну, її народ, її велике майбутнє (включаючи обов'язкове подолання нинішніх лихих часів рідного Донбасу та його повернення в лоно матері – України) – і вірність цій непохитній впевненості, щоденна сумлінна й копітка праця на ниві улюбленої, раз і назавжди обраної сфери життєдіяльності – історичної освіти і науки. Творче, громадське, особисте переплелися у нього в органічну й нерозривну єдність, його цілісна, успішна натура стала для численних учнів, колег, друзів своєрідним дороговказом високого професіоналізму, моральності, інтелегентності і мудрості, дивовижної працьовитості, честі і порядності послідовної боротьби за правду історії, за збереження непростой, подеколи контрверсійної, але загалом звияжної нашої минувшини, зокрема, з недавньої, радянської епохи, коли кілька поколінь українців, наших батьків, дідів, прадідів змогли сповна пізнати на собі і велич справді історичних звершень, і гіркоту не менш відчутних втрат і трагедій від політичних репресій, голодоморів, утисків та принижень з боку тоталітарного режиму.

До того ж, життя таких людей, як Олександр Микитович, завжди може слугувати повчальним прикладом для тих, хто, як ми зараз, змушені шукати сил і мужності, адекватних відповідей на складні й жорстокі виклики нашого сьогодення, включаючи анексію Криму Російською Федерацією і розв'язану нею гібридну війну в Донбасі, звідки, до речі, родом і ювіляр.

Народився О. М. Бут у робітничому місті Дебальцеве 22 червня 1940 року. І вже за рік його родина (батько – Микита Самойлович, токарь вагонного депо, мама – Олександра Іванівна, домогосподарка, 12-річний брат Микола), як і мільйони інших сімей, опинилася перед загрозою реального знищення від нацистських загарбників. Батько добровольцем пішов на фронт, а для маленького Сашка та його мами з братом настали жахливі часи окупаційного режиму. Після звільнення Донбасу Олександра Іванівна з дітьми поїхала до батьків на Полтавщину, де важко працювала у колгоспі до повернення чоловіка з війни.

Потім знову Донбас, навчання Олександра у середній залізничній школі № 62 м. Дебальцеве, після закінчення якої із золотою медаллю (1957) він стає студентом історичного факультету Харківського державного університету ім. О. М. Горького (сьогодні – Національний університет ім. В. Н. Каразіна). Із глибокою вдячністю і шаную згадує Олександр Микитович своїх викладачів, тих, хто зі знанням справи прищеплював любов до майбутньої професії історика, передусім професорів К. Е. Гриневича, С. М. Королівського, А. П. Ковалевського, доцентів (пізніше докторів наук, професорів) І. К. Рибалки, В. І. Астахової, І. Л. Шермана, В. М. Довгопола та ін.

Насичені різнобарв'ям цікавого повсякдення (лекції, практики, особливо музейна у Москві та Ленінграді, зустрічі з легендарними людьми, (такими, скажімо, як учасник штурму рейхстагу, Герой Радянського Союзу М. Єгоров), відвідування унікальних підприємств Харкова, культпоходи в театри, кінотеатри, на концерти, заняття спортом тощо), студентські роки назавжди збереглися в пам'яті ювіляра як найяскравіші, найкрасивіші, найщасливіші в житті. Захопившись науковою роботою і вільно володіючи німецькою мовою, студент О. Бут віднайшов у фондах наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка і чи не вперше серед дослідників серйозно опрацював унікальний комплекс німецької періодики 1920–1930-х років, підготувавши й успішно захистивши під керівництвом доцента Р. С. Альпера оригінальну дипломну роботу про початкові кроки Е. Тельмана на посту лідера компартії Німеччини. Це дало підстави керівництву факультету рекомендувати його до аспірантури Лейпцизького університету (НДР) як вузу-побратиму.

Щоправда, не судилося зробити це тоді, одразу по закінченню університету (1962), бо Олександр, одружившись напередодні випуску з однокурсницею Зінаїдою, прийняв інше рішення: разом з дружиною поїхати за держнаправленням на вчительську роботу до м. Чистякова Донецької області.

Так Олександр Микитович розпочав трудову діяльність на посаді вчителя історії у новій, щойно збудованій середній школі № 10 (на 1200 місць!). Цікавий штрих: молодому історику дісталися українськомовні класи, які з радістю передали йому колеги (четверо дружин партійно-господарських керівників міста). Довелося чимало попрацювати над собою, зануритись в підручники, українську класику, потренуватись у розмовному жанрі. «Це «українське хрещення», – пригадує сам Олександр Микитович, – через багато років стало запорукою вільного володіння українською мовою і так знадобилось... [пізніше] в Донецькому університеті!».

І хто знає, можливо, саме в той період О. М. Бут багато чого переоцінив, краще збагнув роль і місце України та українства в еволюції східнослов'янського етногенезу, значення мови для усвідомлення своєї ідентичності, формування і зміцнення нації, розвитку українського народу, а цей чинник у підсумку, мабуть, неабияк вплинув на вигранювання його твердої і послідовної проукраїнської патріотичної позиції, яка на все життя стала стрижнем світоглядної культури вченого.

Професійному ставленню молодого вчителя сприяв, звісно, великий педагогічний колектив школи, мудрі настанови досвідчених колег, його поважали, цінували, усіляко підтримували. Особливо дружні стосунки склалися у нього з директором школи, інвалідом війни А. І. Артеменком і вчителем фізкультури, повним кавалером солдатського ордена Слави І. М. Івановим.

Та недовго довелося О. М. Буту демонструвати свої знання і самобутній дидактичний талант на уроках історії. Вже у лютому 1963 року його було рекомендовано другим секретарем міськомуні ЛКСМУ, а за півтора роки обрали першим, чим відкрилася якісно нова, мегацікава і багато в чому хвилююча сторінка життєвої біографії Олександра Бута як молодіжного лідера. Це був прецедент в історії Донбасу, коли достатньо велику комсомольську організацію (понад 10 тисяч членів) у шахтарському місті Чистякове (з 1964 р. – м. Торез) очолив учитель.

І, схоже, дуже швидко він адаптувався на новому місці, зміг виявити неабиякі організаторські здібності, наполегливість, відповідальність, провести необхідні мотиваційні й кадрові зміни, запропонував й налагодив ефективний механізм взаємодії осередків, перш за все виробничих, завдяки чому помітно посилилась їх активність, діловитість, оперативність, а міська комсомольська організація стала однією з передових в Україні. Про це офіційно було заявлено, зокрема, у звітній доповіді ЦК на XX з'їзді ЛКСМУ (1966), делегатом якого був і Олександр Бут.

Серйозною школою зростання управлінської майстерності й громадянської зрілості, фахової культури молодіжного керманіча стало його обрання депутатом Торезької міської ради і членом міськомуні КПУ (1967), керівна робота у 1967–1971 роках на посадах завідувача сектору та завідувача інформаційно-методичного відділу Донецького обкому ЛКСМУ. За ініціативну і плідну діяльність у комсомолі він неодноразово нагороджувався почесними відзнаками різних рівнів.

Слід зазначити, що під час роботи в Торезькій молодіжній організації О. М. Бута, як історика, було запрошено викладати історію КПРС в місцеву заочну філію Донецького політехнічного інституту, де в 1971 році він стає аспірантом денної форми навчання, працюючи під керівництвом завідувача кафедри, доцента Г. Я. Пономаренка. У зв'язку з переведенням останнього в Донецький університет, туди перейшов і аспірант, який в ньому ж у 1974 році захистив кандидатську дисертацію і почав працювати на кафедрі історії КПРС.

Відтоді його наступне кар'єрне сходження, та й саме життя, нерозривно пов'язані з цим університетом, в якому він пройшов практично всі академічні щабелі – від старшого викладача до професора. Саме тут повною мірою розкрився творчий потенціал Олександра Микитовича як глибокого і чесного науковця, самобутнього педагога і наставника студентської молоді. Свою фахову майстерність він відточував у безпосередній взаємодії й під впливом колег – професорів З. Г. Лихолобової, Г. Я. Пономаренка, М. Є. Безпалова, В. О. Носкова, П. В. Доброва, В. І. Шабельникова, О. В. Стяжкіної, доцентів Г. І. Захарова, І. П. Жеребченка, Л. О. Беспалової, Т. Г. Литвин, О. М. Стояна, Л. Б. Лихачової та ін.

Пріоритетною сферою науково-педагогічної діяльності О. М. Бута є постійне осягнення існуючого досвіду і пошук сучасних новаторських технологій та практик кваліфікованого методичного забезпечення навчального процесу. Загалом на його рахунок близько 180 праць методичного спрямування, зокрема серія оригінальних підручників та навчально-методичних посібників, високо оцінених фахівцями. З-поміж них виокремимо такі: «Сталинізація промисловості УРСР (вторая половина 1920-х–30-е годы)»; «Україна в 30-ті роки XX століття»; «Історія України мовою документів»; «Історія України: кредитно-модульна система організації навчального процесу»; «Історія України: семінари, кредитно-модульний зріз» (2009) та ін. Причому він не лише багато пише і друкує на методичні теми, а й блискуче на практиці, на своїх лекціях і семінарських заняттях, пропонує й запроваджує сучасні методи і технології якісної підготовки майбутніх професійних істориків та молодих фахівців іншого профілю. Девізом викладацької роботи професора без перебільшення стало: «Навчальний процес – свята справа».

Зважаючи якраз на вагомі особисті здобутки в освітньому процесі, йому були присвоєні після захисту відповідних дисертацій вчені звання доцента (1977) і професора (1992).

Водночас О. М. Бут по праву вважається авторитетним і скрупульозним дослідником багатьох серйозних проблем вітчизняної історії міжвоєнної доби, особливо у вивченні й глибокому переосмисленні низки складних, суперечливих, трагічних сторінок, так званих «оголених нервів» нашого минулого тих часів.

Найбільш випукло і масштабно вчений реалізував один із своїх проєктів, присвячений дослідженню історичного досвіду і уроків управління промисловістю України в умовах формування і утвердження радянської адміністративно-командної системи 1920–1930-х років, в докторській дисертації, успішно захищеній у 1991 році на спеціалізованій вченій раді Київського університету ім. Тараса Шевченка. Робота отримала високу оцінку маститих фахівців-радянологів, члена-кореспондента НАН України І. Ф. Кураса, професорів С. В. Кульчицького, В. П. Горшкова, члена-кореспондента АН СРСР Ю. О. Полякова та ін.

Зауважимо принагідно, що О. М. Бут принципово по-новому підійшов до розгляду двох важливих завдань. По-перше, він один з небагатьох в тогочасній українській історіографії хто наважився не просто поставити, але й спробував переконливо відповісти на питання – якою важкою виявилася реальна соціальна ціна, заплачена в ті часи за здійснення сталінської модернізації радянської економіки. Друга новація полягала в тому, що на відміну від багатьох спритних ділків від політики – «істориків по наслышке» (за визначенням нашого патріарха академіка П. Т. Тронька), які намагалися вилити якомога більше бруду на всіх і все радянське, донецький науковець аргументовано спростував примітивно-спрошені сталінські оцінки стахановського руху, всебічно обґрунтувавши його, як якісно нову систему організації праці та управління виробництвом за участю робітничого класу. Такий висновок базувався на вивченні автором численних масивів нових джерел, виявлених переважно в архівах Києва і Москви, а також під впливом його особистого спілкування з О. Г. Стахановим.

Зі здобуттям Україною незалежності розпочався непростий, часом болісний, але закономірний процес переоцінки усталених гносеологічних принципів пізнання минулого, поступовий відхід від марксистської методології й породжених нею підходів (чого, звісно, не уник і ювіляр, як кожен з нас), побудованих на засадах ідеологем партійності в дусі сталінського «Короткого курсу історії ВКП(б)» розгорнулося інтенсивне переосмислення радянської історії, особливо її так званих «білих плям», замовчуваних чи фальсифікованих тем. Серед них – історія політичних репресій, голодоморів та інших «збочень» компартійного режиму в СРСР, окремих регіонах. В Україні ця багатоаспектна, системна й, прямо скажемо, делікатна робота здійснювалася здебільшого в межах загальнодержавної програми «Реабілітовані історією», ініційованої і очоленої П. Т. Троньком. Відповідні наукові підрозділи були

створені в усіх областях, зокрема в Донецькій, де одним із найактивніших організаторів і виконавців проекту потужно заявив про себе О. М. Бут, який став заступником голови обласної редколегії, а у взаємодії з колегами підготував і видав кілька томів, серію наукових збірок і статей про генезу, хід та масштаби державного свавілля на Донбасі за радянських часів.

Так у ході суперечливої динаміки умовах нашого трансформаційного незалежницького поступу Олександр Микитович зі своїми однодумцями-вченими зберегли чесні ім'я істориків, повернувши із небуття тисячі й тисячі тих, хто побував в пашах Сцилли і Харибди, відновивши через десятиліття правду про репресованих сталіністами земляків. Тим самим на регіональному рівні вирішена складна наукова і суперчутлива в морально-психологічному вимірі проблема, яка й досі неабияк хвилює багатьох наших співвітчизників, залишаючи у їхніх серцях і душах мученицькі «рубці пам'яті» одного з найбільш одіозних символів колишньої союзної держави, що слугує суворим застереженням нинішнім політикам від спокуси повторення таких збочень в сучасних умовах. У цьому – один із очевидних і найважливіших уроків, що недвозначно впливає із наукових студій О. М. Бута та його численних колег-соратників.

Загалом він є автором і співавтором понад 150 наукових творів різнопланового тематичного спрямування (переважно в галузі модерної і постмодерної історії України, її персоналітичної компоненти, краєзнавства тощо), зокрема більше двох десятків монографій, таких, наприклад, як: «Проблеми управління промисловістю: історичний досвід і уроки» (Київ, 1990); «Економічна контрреволюція» в Україні в 20-30-ті роки ХХ століття: від нових джерел до нового осмислення» (Вид. 2-ге. Донецьк, 2002) та ін. О. М. Бут підготував також одного доктора і десяток кандидатів історичних наук. Усе це переконливо засвідчує вагомий науковий доробок ученого, його значний особистий внесок у розвиток та збагачення вітчизняного історіографічного процесу. Не можу не погодитись зі словами того ж П. Т. Тронька, який наголошує, що Олександр Микитович – «це фахівець високого гатунку, добропорядна, толерантна людина, яка цінує правду історії».

Від себе хотілося б додати: ювіляр наколи й жодним чином професійно та морально не сфальшував, не поступився принципами «перед обставинами». Натомість він знайшов, викував і продовжує вигранювати власну долю, образно кажучи, яскравим розмаїттям мозаїчних картин, демонструючи взірць сумлінного й самовідданого служіння історичній науці, рідній Батьківщині, людям. Його життєве кредо – постійне самовдосконалення, пошук нових історичних тем і сюжетів з їх наступним скрупульозним опрацюванням та оприлюдненням, щоб залишалось якомога менше «білих плям», призабутих сторінок чи постатей з нашого недавнього минулого, утверджувалась правда історії. Власне, це і є глибинним сутнісним змістом творчих шукань О. М. Бута, тією рушійною силою, що забезпечує поступ вперед, дозволяє через незаангажоване, правдиве минуле виходити на сучасні реалії й бачити обриси дня завтрашнього.

А ще Олександр Микитович не позірний, такий собі приглянцований, як багато хто позиціонує себе в наш непростий, неспокійний час, а справжній український патріот, який наочно демонструє це конкретними діями і вчинками, усім своїм життям. Ні на мить не вагався він, приміром, і тоді, коли на початку 2014-го, з розгортанням російської агресії в Донбасі, разом з патріотично налаштованою частиною академічного корпусу Донецького національного університету (сьогодні – імені Василя Стуса) покинув столицю Донбасу й перебрався до Вінниці, де доклав чимало зусиль для становлення свого вишу на новому місці як завідувач і професор кафедри історії України. Плеч-о-пліч зі своїми колегами, студентами, учнями, долаючи численні труднощі, пов'язані з переїздом, ювіляр з оптимізмом вдивляється у майбутнє свого вишу, робить все від нього залежне для його розвитку та процвітання.

Я вдячний долі, що багато років тому подарувала мені знайомство з цією прекрасною багатогранною особистістю, істориком-дослідником від Бога, знайомство, яке згодом переросло у міцну дружбу і найтіснішу співпрацю, чим ми обидва щиро дорожимо й гордімося. Думаю, не помилюсь, коли скажу: дружба для нас аж ніяк не порожній чи ритуальний звук, а об'єктивна інтелектуальна та життєва реальність, яка додає сил, енергії і насаги у виконанні нами професійних обов'язків, вирішенні назрілих, часто споріднених науково-освітніх завдань.

Заслуги О. М. Бута на трудовому фронті та в громадському житті не залишились, звичайно, непоміченими й отримали цілком справедливе державне визнання, спочатку за плідну роботу на виборних посадах в комсомолі (1963–1971), а потім за вагомими науково-педагогічними досягненнями в Донецькому університеті (з 1971 року й дотепер), заслуженим професором якого він є з 2013 року. Серед найпо-

чесніших відзнак – знак ЦК ВЛКСМ «За активну роботу в комсомолі» (1966), медаль СРСР «За доблестный труд» (1970), знак Міносвіти СРСР «За заслуги в розвитку вищої школи» (1979), Грамота і медаль Верховної Ради України «За заслуги перед Українським народом» (2007), знаки МОН України «Відмінник освіти України» (1999), «За наукові та освітні досягнення» (2017), почесна медаль лауреата премії ім. академіка Д. І. Яворницького Всеукраїнської спілки краєзнавців України (2001), почесна медаль Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара «За вірну службу ДНУ» (2010), золота медаль ім. М. І. Туган-Барановського Академії економічних наук України (2011). Має ювіляр й інші престижні нагороди та відзнаки.

Своє 80-річчя професор О. М. Бут зустрічає сповнений рішучості й надій на продовження неухильного руху до пізнання нових утаємничених криїв нашої минувшини і утвердження правди історії. І це не просто банальні слова, що звично лунають у ювілейних реляціях, а реальні плани і справи знаного історика, краєзнавця, патріота. Тож побажаємо йому сил і здоров'я для їх успішного втілення в життя!

Нехай Вам щастить, дорогий друже, Олександрі Микитовичу!

